

ABDULLA AVLONIYNING “TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ” ASARINING STRUKTURAL TAHLILI

Xo‘jamiyarova Zamira Abdusalom qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik mutaxassisligi, 1-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17458441>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarining falsafiy mazmuni va strukturaviy tahlili amalga oshiriladi. Asarda ilgari surilgan axloqiy, ilmiy va insonparvarlik g‘oyalari, shuningdek, asarning tuzilishi, kompozitsion birliklari, til va uslub jihatidan o‘ziga xosligi ilmiy nuqtayi nazardan yoritiladi. Tadqiqotda Avloniy qarashlarining ijtimoiy-madaniy muhit bilan bog‘liqligi, uning ma’naviy merosi va zamonaviy tarbiya jarayonidagi ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: axloq, ilm, insonparvarlik, struktura, kompozitsiya, tarbiya, ma’rifat.

Аннотация. В данной статье осуществляется философский и структурный анализ произведения Абдуллы Авлони «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ». В работе освещаются моральные, научные и гуманистические идеи, выдвинутые автором, а также особенности структуры, композиционного единства, языка и стиля произведения с научной точки зрения.

В исследовании показана связь взглядов Авлони с социально-культурной средой, его духовное наследие и значение в современном воспитательном процессе.

Ключевые слова: мораль, наука, гуманизм, структура, композиция, воспитание, просвещение.

Abstract. This article presents a philosophical and structural analysis of Abdulla Avloni’s work “Turkiy Guliston yoxud Axloq” (“The Turkic Garden or Morality”). The paper explores the ethical, scientific, and humanistic ideas advanced by the author, as well as the structural composition, linguistic, and stylistic features of the work from a scholarly perspective.

The study also highlights Avloni’s intellectual views in connection with the socio-cultural context of his time, his spiritual legacy, and its relevance in modern educational and moral development.

Keywords: morality, science, humanism, structure, composition, education, enlightenment.

XX asr boshlarida o‘zbek ma’rifatparvarlik harakatining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Abdulla Avloniy (1878–1934) millatning ma’naviy va madaniy yuksalishiga katta hissa qo‘shgan adib, pedagog va fikr sohibidir. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari nafaqat axloqiy pandnoma, balki jamiyatni ma’naviy uyg‘onishga da’vat etuvchi falsafiy qo‘llanma sifatida ham qaraladi.

Struktural metod asosida asarni tahlil qilish orqali undagi g‘oyaviy qatlamlar, tuzilma va kompozitsion uyg‘unlik, til va uslub birligi o‘rganiladi. Bu yondashuv yozuvchi asarining chuqur ma’nosini anglash va uni tahlil qilish imkonini beradi.

Avloniy ushbu asar orqali millatning kelajagini belgilovchi eng muhim omil – axloqiy tarbiya masalasini markazga qo‘yadi.

U axloqni inson hayotining bosh me’zoni, ma’naviy komillikka yetaklovchi asosiy yo‘l sifatida talqin etadi. Asarda ilgari surilgan g‘oyalar Sharq falsafasining chuqur ildizlariga tayanib, zamonaviy pedagogik va ijtimoiy qarashlar bilan uyg‘unlashgan holda bayon etilgan.

Shu jihatdan, “Turkiy guliston yoxud axloq” nafaqat badiiy asar, balki falsafiy va tarbiyaviy qo‘llanma sifatida ham beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga Avloniyning axloq haqidagi qarashlari o‘z davrining ijtimoiy-falsafiy tafakkuri bilan qiyosiy o‘rganilib, uning hozirgi zamon ma’naviy-ma’rifiy hayotidagi o‘rni yoritiladi.

“Turkiy guliston yoxud axloq” asari bir necha asosiy qismlardan iborat bo‘lib, har bir bo‘lim inson tarbiyasi, axloq, ilm va ma’rifatning o‘zaro bog‘liqligini ochib beradi. Asarning kirish qismida muallif axloqni inson hayotining ziynati sifatida talqin etadi. U shunday yozadi: “Axloq insonning ziynatidir. Axloqi yomon kishi yalang‘och kishidir.”

Bu fikrda insonning ma’naviy tozaligi, ichki dunyosi va jamiyatdagi qadriyatlari o‘rtasidagi munosabat ochib beriladi. Asarning kompozitsion tuzilishida axloq va ilm masalalari tenglikda ifodalanib ketiladi, bu esa asarga ichki mantiqiy yaxlitlik beradi. Avloniy uchun ilm – hayotning chirog‘i, axloq esa shu chiroqni yoritib turuvchi nurdir. U shunday deydi: “Ilm hayotning chirog‘idir, jaholat esa zulmatdir.” Bu iqtibos orqali Avloniy insonni ma’naviy zulmatdan qutqaruvchi kuch sifatida ilmni ulug‘laydi. Asarning strukturasida ilm va axloq mavzulari bir-birini to‘ldirib, inson komilligi haqida yaxlit falsafiy tizimni hosil qiladi.

Avloniyning ushbu asaridagi eng chuqur va falsafiy g‘oyalar singdirilgan yana bir iqtibosiga e’tiborimizni qaratamiz:

“Insonlarni yaxshilikg‘a chaqirguchi, yomonlikdan qaytarguchi, o‘zi esa aytgan so‘ziga amal qilguchi kishi – haqiqiy murabbi, komil insondur”.

Bu so‘zlarda yozuvchi insonni so‘z bilan emas, amal bilan yaxshilikka chaqirishga undaydi.

Avloniy uchun “yaxshilik” – bu faqat boshqalarga maslahat berish emas, balki o‘zi ham shunga amal qilib boshqalarga namuna bo‘lishdir. Chunki faqat so‘z bilan chaqirgan, ammo o‘zi amal qilmagan inson – jamiyatda ishonchini yo‘qotadi. So‘z va amal birligi – chin ma’naviyatning belgisidir. Avloniy bu iqtibosi orqali shunday degandek bo‘ladi: “Yaxshilik haqida gapirish oson, lekin uni hayotga tatbiq etish – insonning haqiqiy imtihonidir. Shu bois bu iqtibos bugungi kun uchun ham juda dolzarb.

Chunki zamonaviy jamiyatda ham haqiqiy yetakchi yoki tarbiyachi – boshqalarni so‘z bilan emas, balki o‘zining odobi, halolligi sabri va insonparvarligi bilan o‘rnak bo‘luvchi insondir.

Avloniyning ta’limotida axloq – ijtimoiy ma’suliyat, insonparvarlik, mehr, sabr va halollik singari fazilatlar majmuasi sifatida talqin qilinadi. U yoshlarni yomon odatlardan tiyilish, rostgo‘ylik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni asosiy burch deb biladi:

“Yaxshi xulq insonni saodatga yetkurur, yomon xulq esa sharmandalikka sabab bo‘lur.”

Bu satrlarda Avloniy axloqiy yuksaklikning inson baxtiga bevosita ta’sirini falsafiy asosda ifodalaydi. “Insonning haqiqiy saodati – uning ichki dunyosi, tozaligi va halolligida”, — deya ta’kidlaydi muallif.

Avloniy ijodida insonparvarlik g'oyasi markaziy o'rinni egallaydi. U insonni yuksak qadriyat sifatida ko'rib, uning qalbini poklik, mehr, adolat va ilm bilan ziynatlashga da'vat etadi. Shoirning quyidagi satrlarida bu g'oya o'z ifodasini topgan:

“Insonni aziz tut, agar insonlikni istasang,

G'aflat bilan o'tma, dilni pok tut, shunday yasha.”

Bu bayt insonni hurmat qilish, mehr va saxovat bilan yashash zarurligini bildiradi.

Avloniy insonparvarlikni millatning ma'naviy sog'lomligi bilan bog'laydi.

Uningcha, insonni sevish – Vatanga, xalqqa va insoniyatga sadoqatdir. Shu bois u ilmni ezgulik bilan, ezgulikni esa axloq bilan bir butun holda talqin etadi. Insonparvarlik g'oyasi Avloniy asarlarining tuzilmasida asosiy g'oyaviy markaz bo'lib, barcha xulqlar, nasihatlar va she'riy ifodalar shu ruhda uyg'unlashgan.

“Insonni sevmok, unga hurmat qilmoq, yaxshilik ila yomonlikdan saqlamoq — insoniylikning eng oliy fazilatidir.”

Avloniy insonparvarlikni faqat axloqiy fazilat sifatida emas, balki hayot falsafasi sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, insonni sevish — bu faqat hissiy holat emas, balki mas'uliyatdir. Shoir yana shunday deydi:

“Yaxshi axloqli kishilar elning ziynatidir,

Yomon axloqli kishilar esa elning kulfatidir.”

Bu satrlar Avloniy falsafasining mohiyatini ochadi: insonparvarlik faqat so'zda emas, amalda namoyon bo'lishi kerak. Jamiyatning qudrati insonlarning axloqiy pokligiga bog'liq.

Avloniyning she'rlarida inson qalbi ezgulik manbai sifatida talqin qilinadi. U insonni “yaratuvchi kuchning in'ikosi”, ya'ni “yaratganning yerdagi soyasi” sifatida ko'radi. Shu bois u insonni kamsituvchi, zulm qiluvchi har qanday g'oyaga qarshi chiqadi. Shoir boshqa bir o'rinda shunday deydi:

“Mehr ila yashasang, ko'ngil ochilur,

Adovat ila yashasang, yurak to'kilur.”

Bu baytda insoniy munosabatlarning ildizi — mehr va bag'rikenglik ekani ta'kidlanadi.

Avloniy insonparvarlikni umuminsoniy qadriyat darajasiga ko'taradi. Shuningdek, u insonparvarlikni ma'rifat bilan bog'laydi:

“Ilm bir nurdur, u bilan inson to'lar ma'rifatga,

Jahl zulmatida qolganlar yo'qdir saodatda.”

Bu baytda shoir ilmni insonparvarlikning asosi sifatida ko'rsatadi. Chunki ma'rifatli inson — bu ongli, adolatli, mehribon insondir.

Shu tarzda Avloniyning she'riyati insonparvarlik g'oyalarining yuksak ifodasiga aylanadi.

Struktural metod asosida o'rganilganda, “Turkiy guliston yoxud axloq” asari tuzilma va mazmun uyg'unligining yorqin namunasi ekani ayon bo'ladi. Avloniy asarida axloq, ilm va insonparvarlik g'oyalari o'zaro bog'lanib, komil inson tarbiyasining falsafiy tizimini yaratadi.

Asarning kompozitsion qurilishi, soddaligi va chuqur ma'nosi uni bugungi kunda ham o'qishli va tushunarli qiladi. Avloniy o'z davrining ma'naviy murabbiysi bo'lib, uning g'oyalari hozirgi yosh avlod uchun ham ma'naviy yo'l-yo'riq vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: Ma'naviyat, 1992.
2. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. — Toshkent: OME, 2000.
3. G'anieva, N. O'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2010.
4. Qosimov, B. Jadid adabiyoti va ma'rifatparvarlik g'oyalari. — Toshkent: Fan, 2006.
5. Jo'rayev, N. O'zbek ma'rifatparvarlari merosi va milliy uyg'onish. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
6. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
7. Rasulov, A. "Abdulla Avloniy asarlarida axloqiy tarbiya g'oyalari." // Adabiyot va san'at jurnali, 2019, №4.